

Onomaziologická štruktúra slovotvorne motivovaného slova

Slovotvorne motivované slovo (ďalej SMS) je bilaterálna, formálno-obsahová lexikálna jednotka. Na rozdiel od slovotvorne nemotivovaných slov (ďalej SNS) sa to prejavuje v rozčlenení aj na úrovni formy, aj na úrovni obsahu.

Na úrovni formy ide o rozčlenenosť v zmysle slovotvorný základ – slovotvorný formant (pri derivátoch), resp. slovotvorné základy plus prípadný slovotvorný formant (pri kompozitách). Napríklad:

SZ SF
mlad-ík

SF SZ
pre-liat'

SZ SZ
mlad-o-manžel

SZ SZ SF
vysok-o-škol-ák

Rozčlenenosť na úrovni obsahu je usúvzťažnená s formálnou rozčlenenosťou, ale nie je s ňou totožná. Prvky slovotvornej formy sú nositeľmi istých významových komponentov. Slovotvorný základ odkazuje na význam motivantu, slovotvorný formant prináša nové významové elementy: napr. *dlhý* → *dlh-áň*. SZ *dlh-* je nositeľom významu „dlhý“ (je totožný s významom motivantu) a SF *-áň* je nositeľom významu „osoba (mužského pohlavia)“.

Slovotvorný význam vyjadruje pomenováciu (onomaziologickú) štruktúru SMS, preto aj významové elementy SMS budeme nazývať pomocou adjektíva *onomaziologický* (=pomenúvací).

Onomaziologická štruktúra je vnútorne hierarchicky usporiadaná: východisko tvorí onomaziologická báza (OB), ktorá je bližšie určovaná onomaziologickým príznakom (OP). Pri niektorých typoch SMS sa medzi týmito zložkami vyskytuje onomaziologický spoj (OS).

Napríklad (nad lexémou naznačujeme formálnu štruktúru, pod lexémou onomaziologickú – významovú štruktúru):

SZ SF
LENIV-EC
OP OB
„lenivý“ „človek“

SZ SF
GITAR - ISTA
OP (OS) OB
„gitara“ „človek“
„má vzťah k“

Vidno, že pri SMS, v ktorých sa implicitne vyjadruje aj OS, dochádza k asymetrii medzi obsahom a formou v zmysle **trojčlennosť obsahu (OB – OS – OP) – dvojčlennosť formy (SZ – SF)**. Onomaziologický spoj nie je vo formálnej štruktúre vyjadrený.

Juraj Furdík (2004, s. 55) prichádza pri skúmaní obsahovej stránky SMS k týmto tézám:

a) *onomaziologická formula slovotvorne motivovaného slova nemá binárny, lež ternárny charakter;*

b) *je v nej dialekticky protikladne zjednotené (podľa terminológie L. Nováka) empirické a semiologické smerovanie vzťahu **začiatok – koniec**: empiricky ide o poradie **slovotvorný základ – slovotvorný formant**, semiologicky opačne o poradie **onomaziologická báza – onomaziologický príznak** (pri prefixálnych a vôbec modifikačných derivátoch ide o modifikáciu v opačnom smere, podstata sa však nemení);*

c) *stred formuly tvorí onomaziologický spoj (podľa Dokulila), resp. konkrétny predikát (podľa Kubriakovovej), ktorý však v slovotvornej forme derivátu nie je explicitne vyjadrený;*

d) *práve chýbajúca explicitnosť vyjadrenia stredu umožňuje vyplniť ho doplňujúcimi sémantickými príznakmi;*

e) *postupné navrstvovanie týchto doplňujúcich sémantických príznakov potenciálne môže viesť k prekrytiu slovotvorného významu lexikálno-sémantickými príznakmi, čoho výsledkom je „sémantická demotivácia“ pôvodne slovotvorne motivovaného slova.*

Na rozdiel od J. Furdíka sa domnievame, že ternárnosť obsahovej štruktúry SMS nemá všeobecnú platnosť. Onomaziologickú štruktúru SMS je potrebné diferencovať podľa týchto slovotvorných parametrov:

- 1) typ onomaziologickej kategórie;
- 2) slovotvorný postup;
- 3) slovnodruhová príslušnosť motivantu a motivátu.

Onomaziologická štruktúra podľa typov onomaziologickej kategórie a slovnodruhovej príslušnosti

Platí, že charakter OB musí korešpondovať so slovným druhom motivátu: pri substantívach je OB substancia (prvá časť parafrázy: *ten, kto..., to, čo..., to, kde...* atď.); pri adjektívach je OB statický príznak (*taký, ktorý...*); pri verbách je to dynamický príznak (v parafráze sa vyjadruje istým slovesom, napr. *byť, nachádať sa, robiť* a pod.); pri príslovkách je to príznak príznaku (*tak, že...*).

DERIVÁTY

I. MODIFIKÁCIA

Pri modifikačných derivátoch je SZ vždy nositeľom OB-y bez ohľadu na to, či ide o prefixálne alebo sufikálne utvorené SMS. Podstatou modifikácie je totiž fakt, že motivát sa od motivantu odlišuje jedným sémantickým príznakom (pri zachovaní slovnodruhovej príslušnosti). Onomaziologická štruktúra je vždy binárna v zmysle OB – OP.

SUBSTANTÍVA

<i>sufixácia</i>	
SZ	SF
PALČ-EK	
OB	OP
„palec“	„malý“

<i>prefixácia</i>	
SF	SZ
NE-VOJAK	
OP	OB
„nie“	„vojak“

ADJEKTÍVA

<i>sufixácia</i>	
SZ	SF
CHOR-LAVÝ	
OB	OP
„chorý“ „trochu“	

<i>prefixácia</i>	
SF	SZ
PRI-MLADÝ	
OP	OB
„príliš“ „mladý“	

SLOVESÁ

<i>sufixácia</i>	
SZ	SF
CHOD-IEVAŤ	
OB	OP
„chodiť“ „opakované“	

<i>prefixácia</i>	
SF	SZ
VY-NIEŠŤ	
OP	OB
„von“ „niešť“	

II. MUTÁCIA

Pri mutačných derivátoch je nositeľom OB slovotvorný formant. Podstatou mutácie je fakt, že motivát sa od motivantu odlišuje viacerými sémantickými príznakmi, pričom slovnodruhovú príslušnosť sa mení (okrem substantív, kde existujú aj mutačné desubstantívne substantíva, napr. *mlieko* → *mliekareň*). Onomaziologická štruktúra je binárna (OB – OP) alebo ternárna (OB – OS – OP).

1) SUBSTANTÍVA

a) deadjektívne

binárna štruktúra OB – OP

SZ	SF
HLUP-ÁK	
OP	OB
„hlúpy“ „niekto“	

SZ	SF
HLBOČ-INA	
OP	OB
„hlboké“ „niečo“	

b) deverbatívne

binárna štruktúra OB – OP

SZ	SF
VELI-TEL	
OP	OB
„velí“ „ten, kto“	

SZ	SF
PLAV-ÁK	
OP	OB
„pláva“ „to, čo“	

SZ	SF
MIX-ÉR	
OP	OB
„mixujeme“ „niečo, čím“	

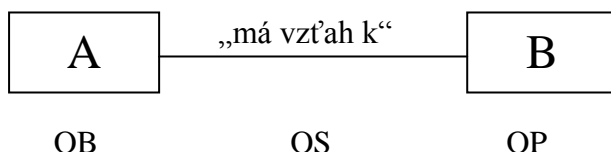
SZ	SF
ČAK-ÁREŇ	
OP	OB
„čakáme“ „to, kde“	

c) desubstantívne

ternárna štruktúra OB – (OS) – OP

Pr idesubstantívnych substantívach sú existenčné predpoklady pre ternárnosť, pretože všeobecne formulované: tento typ SMS vo svojej štruktúre explicitne vyjadruje dve substancie. Podľa M. Dokulila (1962, s. 35) substancia (na rozdiel od deja a vlastnosti) nemôže priamo určovať inú substanciu, vzťah medzi dvoma substanciami je sprostredkovaný. Práve túto sprostredkovanosť zabezpečuje OS, ktorý však vo formálnej štruktúre derivátov nie je explicitne vyjadrený. Na úrovni slovotvorného významu OS možno formulovať všeobecne ako „má vzťah k“. Celá onomaziologická štruktúra potom má podobu:

substancia A má vzťah k substancii B

Názvy osôb:

SZ	SF	
PIV-ÁR		
OB	(OS)	OP
„osoba“	„má vzťah k“	„pivu“

SZ	SF	
PREŠOV-ČAN		
OB	(OS)	OP
„osoba“	„má vzťah k“	„Prešovu“

SZ	SF	
SLOVAN-ISTA		
OB	(OS)	OP
„osoba“ „má vzťah k“ „Slovanu“		

Názvy ne-osôb:

SZ	SF	
HVEZD-ÁREŇ		
OB	(OS)	OP
„niečo“ „vo vzťahu k“ „hviezdam“		

SZ	SF	
PEŇAŽ-ENKA		
OB	(OS)	OP
„niečo“	„vo vzťah k“	„peniazom“

SZ	SF	
BARAN-INA		
OB	(OS)	OP
„niečo“ „vo vzťahu k“ „baranovi“		

SZ	SF	
IHL-AN		
OB	(OS)	OP
„niečo“	„vo vzťah k“	„ihle“

2) ADJEKTÍVA

a) desubstantívne a deadverbiálne

ternárna štruktúra OB – (OS) – OP

OB (OS) OP
 „taký, ktorý (má vzťah k) motivujúcemu substantívu/adverbiu“

SZ	SF
NOČ-NÝ	
OB	(OS) OP
„taký, ktorý“	„má vzťah k“ „noci“

SZ	SF
DOL-NÝ	
OB	(OS) OP
„taký, ktorý“	„má vzťah k“ „dole“

b) deverbatívne

binárna štruktúra OB – OP

SZ	SF
TÚL-AVÝ	
OB	OP
„taký, ktorý“	„sa túla“

2) VERBÁ

a) desubstantívne

binárna štruktúra OB – OP

SZ	SF
GAZD-OVAŤ	
OB	OP
„byť“	„gazdom“

SZ	SF
HLAD-OVAŤ	
OB	OP
„mať“	„hlad“

SZ	SF
MODEL-OVAŤ	
OB	OP
„robiť“	„modely“

SZ	SF
PEČIATK-OVAŤ	
OB	OP
„opatrit“	„pečiatkou“

SZ SF
TELEFON-OVAŤ

OB OP
„používať“ „telefón“

SZ SF
GARÁŽ-OVAŤ

OB OP
„byť“ „v garáži“

SZ SF
KÁVIČK-OVAŤ

OB OP
„mať dejový vzťah ku“ „káve“

b) deadjektívne

binárna štruktúra OB – OP

SZ SF
MODR-AŤ

OB OP
„stávať sa“ „modrým“

SZ SF
ČIST-IŤ

OB OP
„robiť“ „čistým“